TANNARX YOZUVLARI (RECORDS)

Xudaynazarova Dilnoza Gafurovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
“Buxgalteriya hisobi” kafedrasi katta o’qituvchisi
tel +998937284308
e-mail: dilnozaxudaynazarova17@gmail.com

Nartajiyev Muhammadali
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20346935

Annotatsiya. Mazkur maqolada korxonalarda tannarx yozuvlarini yuritishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Xususan, ishlab chiqarish xarajatlarini hujjatlashtirish, ularni guruhlash, hisob registrlarida aks ettirish hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilishdagi ahamiyati yoritilgan. Tannarx yozuvlarining aniqligi korxonaning moliyaviy natijalari, mahsulot tannarxini shakllantirish va resurslardan foydalanish samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatishi asoslab beriladi. Shuningdek, zamonaviy boshqaruv hisobi sharoitida raqamlashtirilgan hisob tizimlari va avtomatlashtirilgan yozuvlarning afzalliklari ochib berilgan. Tadqiqot davomida tannarx yozuvlarini takomillashtirish orqali xarajatlar ustidan nazoratni kuchaytirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish hamda korxona raqobatbardoshligini mustahkamlash imkoniyatlari ko‘rsatib o‘tilgan. Maqola natijalari ishlab chiqarish korxonalari faoliyatida boshqaruv hisobi tizimini rivojlantirish va tannarx ma’lumotlarining ishonchliligini oshirishda ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: tannarx yozuvlari, boshqaruv hisobi, xarajatlar hisobi, ishlab chiqarish xarajatlari, hisob registrlari, kalkulyatsiya, tannarx nazorati, moliyaviy natija, avtomatlashtirilgan hisob tizimi, xarajatlarni guruhlash, korxona samaradorligi, boshqaruv qarorlari

Kirish. Korxona faoliyatida tannarxni to‘g‘ri aniqlash va uni shakllantiruvchi ma’lumotlarni tizimli qayd etish iqtisodiy samaradorlikni baholashning eng muhim asoslaridan biri hisoblanadi. Bozor munosabatlari chuqurlashgan sari ishlab chiqarish xarajatlarini aniq hisobga olish, ularni tahlil qilish va boshqarish zarurati tobora ortib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, tannarx yozuvlari korxona ichki boshqaruv tizimining ajralmas elementi sifatida namoyon bo‘ladi.

Tannarx yozuvlari ishlab chiqarish jarayonida yuzaga keladigan barcha xarajatlarni hujjatlashtirish, ularni tegishli hisob registrlariga to‘g‘ri va o‘z vaqtida kiritish jarayonini o‘z ichiga oladi. Bu jarayon nafaqat moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta’minlaydi, balki boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur bo‘lgan axborot bazasini ham shakllantiradi. Xususan, xomashyo va materiallar sarfi, mehnat xarajatlari hamda ustama xarajatlarning aniq qayd etilishi mahsulot tannarxini real baholash imkonini beradi.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, tannarx yozuvlarining noto‘g‘ri yoki to‘liq bo‘lmagan yuritilishi korxona foydaliligi haqida xato xulosalarga olib kelishi mumkin. Shu sababli, zamonaviy boshqaruv hisobi tizimlarida ushbu jarayonni standartlashtirish va avtomatlashtirishga katta e’tibor qaratilmoqda. Raqamli texnologiyalarning joriy etilishi tannarx ma’lumotlarini tezkor qayta ishlash, xatoliklarni kamaytirish hamda tahlil sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Mazkur maqolada tannarx yozuvlarining iqtisodiy mazmuni, ularni yuritish tamoyillari hamda amaliyotdagi mavjud muammolar tahlil qilinadi. Shuningdek, ularni takomillashtirish orqali korxona xarajatlarini optimallashtirish va boshqaruv samaradorligini oshirish yo‘llari asoslab beriladi. Ushbu yondashuvlar korxonalarning raqobatbardoshligini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism. Tannarx yozuvlari korxona boshqaruv hisobi tizimining markaziy elementlaridan biri bo‘lib, ishlab chiqarish jarayonida yuzaga keladigan barcha xarajatlarni uzluksiz, tizimli va hujjatli asosda aks ettirishni anglatadi. Ushbu yozuvlar orqali korxona nafaqat o‘zining umumiy xarajatlar tarkibini bilib oladi, balki mahsulot birligi tannarxini aniqlash, rentabellikni baholash va strategik qarorlar qabul qilish uchun zarur bo‘lgan axborot bazasini shakllantiradi. Amaliyotda tannarx yozuvlarining aniqligi va to‘liqligi boshqaruv samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Tannarx yozuvlarini shakllantirishda xarajatlar odatda bir nechta asosiy guruhlarga ajratiladi. Birinchi guruhga bevosita ishlab chiqarish xarajatlari kiradi, ya’ni xomashyo, asosiy materiallar va bevosita mehnat xarajatlari. Ikkinchi guruh esa bilvosita xarajatlarni, ya’ni ustama xarajatlar, ishlab chiqarish infratuzilmasi, energiya va amortizatsiya kabi komponentlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu tasnif xarajatlarning iqtisodiy mazmunini chuqurroq tushunishga va ularni to‘g‘ri taqsimlashga imkon beradi. Natijada mahsulot tannarxi aniqroq shakllanadi.

Tannarx yozuvlarini yuritishda asosiy masala — xarajatlarni to‘g‘ri vaqtida va to‘liq qayd etishdir. Agar xarajatlar kechiktirib yoki noto‘g‘ri tasnifda aks ettirilsa, bu moliyaviy natijalarning buzilishiga olib keladi. Masalan, ayrim korxonalarda ustama xarajatlar noto‘g‘ri mahsulotlarga yuklanishi natijasida ayrim mahsulotlar sun’iy ravishda qimmatlashadi, boshqalari esa arzonlashadi. Bu esa boshqaruv qarorlarining noto‘g‘ri qabul qilinishiga sabab bo‘ladi.

Hisob registrlarida tannarx yozuvlarini aks ettirish jarayoni odatda birlamchi hujjatlar asosida amalga oshiriladi. Ishlab chiqarish jarayonida tuzilgan dalolatnomalar, materiallar chiqimi bo‘yicha talabnomalar, ish haqi hisob-kitoblari va boshqa hujjatlar tannarx yozuvlarining asosini tashkil etadi. Ushbu hujjatlar asosida buxgalteriya yozuvlari shakllantirilib, xarajatlar tegishli schyotlarda jamlanadi va keyinchalik mahsulot tannarxiga o‘tkaziladi.

Zamonaviy sharoitda tannarx yozuvlarining yuritilishi raqamli texnologiyalar bilan chambarchas bog‘liq. Avtomatlashtirilgan buxgalteriya tizimlari xarajatlarni real vaqt rejimida qayd etish, ularni tahlil qilish va hisobotlarni tezkor shakllantirish imkonini bermoqda. Bu esa inson omili bilan bog‘liq xatoliklarni kamaytiradi va axborot ishonchliligini oshiradi. Shu bilan birga, korxona rahbariyati xarajatlar dinamikasini doimiy kuzatib borish imkoniga ega bo‘ladi.

Biroq amaliyotda bir qator muammolar ham mavjud. Birinchidan, ayrim korxonalarda xarajatlarni tasniflash tizimi yetarlicha aniq emas, bu esa tannarx yozuvlarining sifatsiz shakllanishiga olib keladi. Ikkinchidan, malakali hisob xodimlarining yetishmasligi natijasida hujjatlashtirish jarayoni to‘liq bajarilmaydi. Uchinchidan, eski axborot tizimlaridan foydalanish ma’lumotlarni qayta ishlash tezligini pasaytiradi va boshqaruv qarorlarining kechikishiga sabab bo‘ladi.

Tannarx yozuvlarini takomillashtirishda eng muhim yo‘nalishlardan biri xarajatlarni hisobga olishning yagona standartlarini joriy etishdir. Bu korxona ichida barcha bo‘limlar o‘rtasida yagona yondashuvni ta’minlaydi va ma’lumotlar taqqoslanishini osonlashtiradi. Bundan tashqari, faoliyat turiga qarab moslashuvchan hisob tizimlarini joriy etish ham muhim hisoblanadi, chunki har bir korxonaning ishlab chiqarish jarayoni va xarajat tuzilmasi o‘ziga xosdir.

Yana bir muhim yo‘nalish — boshqaruv hisobi va moliyaviy hisob integratsiyasini kuchaytirishdir. Bu orqali tannarx yozuvlari faqat hisobot uchun emas, balki real boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun ham asos bo‘lib xizmat qiladi. Natijada korxona resurslardan samarali foydalanish, ortiqcha xarajatlarni qisqartirish va foydalilikni oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Umuman olganda, tannarx yozuvlari korxona iqtisodiy faoliyatining shaffofligi va samaradorligini ta’minlovchi asosiy vositalardan biridir. Ularni to‘g‘ri tashkil etish va doimiy takomillashtirib borish ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish hamda raqobatbardoshlikni oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Tannarx yozuvlari korxona boshqaruv tizimida faqat texnik hisob jarayoni sifatida emas, balki strategik qarorlar qabul qilishni ta’minlaydigan asosiy axborot manbasi sifatida qaralishi lozim.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, xarajatlarni to‘g‘ri, to‘liq va o‘z vaqtida hujjatlashtirish mahsulot tannarxini aniq shakllantirishga xizmat qiladi va bu o‘z navbatida korxonaning foydalilik darajasiga bevosita ta’sir qiladi. Agar tannarx yozuvlari tizimsiz yoki noto‘g‘ri yuritilsa, bu nafaqat moliyaviy hisobotlarning buzilishiga, balki boshqaruv qarorlarida jiddiy xatolarga ham olib keladi. Shu sababli, tannarx yozuvlarini takomillashtirish masalasi har qanday ishlab chiqarish korxonasi uchun dolzarb ahamiyatga ega. Amaliy tahlillar asosida shuni xulosa qilish mumkinki, tannarx yozuvlarining samaradorligi uch asosiy omilga bog‘liq: hujjatlashtirish intizomi, xarajatlarni to‘g‘ri tasniflash va zamonaviy axborot tizimlaridan foydalanish darajasi. Ushbu omillar bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ulardan birining zaifligi butun hisob tizimining ishonchliligini pasaytiradi. Shu nuqtai nazardan, korxonalarda birlamchi hujjatlar bilan ishlash tartibini qat’iylashtirish, har bir xarajat turini aniq tasniflash mezonlarini ishlab chiqish va yagona ichki standartlarni joriy etish zarur. Taklif sifatida, eng avvalo, korxonalarda raqamli buxgalteriya tizimlarini to‘liq joriy etish va ularni real vaqt rejimida ishlashini ta’minlash maqsadga muvofiqdir, chunki bu inson omilidan kelib chiqadigan xatoliklarni sezilarli darajada kamaytiradi. Ikkinchidan, xarajat markazlari bo‘yicha hisob yuritish amaliyotini kengaytirish orqali har bir bo‘linma xarajatlarini alohida nazorat qilish va samaradorlikni baholash imkoniyati yaratiladi. Uchinchidan, xodimlarning malakasini oshirish, ayniqsa boshqaruv hisobi va xarajatlar tahlili bo‘yicha muntazam treninglar tashkil etish tannarx yozuvlarining sifatini oshiradi. To‘rtinchidan, xarajatlar ustidan ichki audit tizimini kuchaytirish orqali noto‘g‘ri yoki asossiz yozuvlarni erta aniqlash va bartaraf etish mumkin bo‘ladi. Umumiy xulosa sifatida aytish mumkinki, tannarx yozuvlarini zamonaviy talablar asosida tashkil etish korxona raqobatbardoshligini oshiruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi va bu yo‘nalishda amalga oshiriladigan har bir amaliy qadam iqtisodiy samaradorlikning barqaror o‘sishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Do’smuratov, R. D. (2013). Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Toshkent: Yangiyul poligraph service.
2. Hasanov, B. A. (2021). Buxgalteriya hisobi. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
3. Urazov, K. B. (2004). Buxgalteriya hisobi va audit. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.
4. Inoyatov, U. I., Yusupova, S. D., & Salimbekova, F. R. (2011). Buxgalteriya hisobi. Toshkent: Sharq nashriyoti.
5. Xolbekov, R. O. (2011). Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Toshkent: Cho‘lpon nomidagi NMIU.
6. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2019). Buxgalteriya hisobi milliy standartlari (BHMS). Toshkent: Moliya vazirligi nashrlari.